

ANIELA RADECKA
Uniwersytet Wrocławski
Wydział Filologiczny

POŻEGNANIE Z IMPERIUM?
UŻYTECZNOŚĆ TEORII POSTKOLONIALNEJ
W BADANIACH NAD WSPÓŁCZESNĄ UKRAIŃSKĄ PROZĄ KOBIECĄ

Nie bez przyczyny w tytule niniejszej pracy nawiązuję do monografii *Pożegnanie z imperium. Ukraińskie dyskusje o tożsamości*¹ (2003) autorstwa Oli Hnatiuk, która zawiera rozważania na temat (re)konstruowania ukraińskiej tożsamości (narodowej, zbiorowej i tożsamości jednostki) na przełomie XX i XXI wieku. Jak zauważył Zygmunt Bauman: kiedy ludzie zaczynają mówić, „jak to dobrze mieć tożsamość”, znaczy to, że zwątpili, czy aby na pewno ją mają. Tymczasem mieć tożsamość to nie czuć potrzeby zastanawiania się nad nią². Dyskusje te na gruncie ukraińskim były (i nadal pozostają) konsekwencją wieloletniego istnienia społeczeństwa ukraińskiego w ramach różnych struktur państwowych i narodowych oraz w ramach zależności kolonia/imperium. Kolonizacja produkuje tożsamości człowieka skolonizowanego i kolonizatora, znacznie mniej podatne na zmiany niż na przykład prawo czy typ gospodarki, a dominacja byłej metropolii trwa nadal, przede wszystkim w sferze kultury symbolicznej oraz w dyskursie publicznym³, dlatego też ukraińskie dyskusje na temat tożsamości nie tracą na aktualności.

Wydarzenia na arenie politycznej i systemowa zmiana układu sił pod koniec XX wieku, zwłaszcza w Europie Środkowej i Wschodniej, stanowiły nie lada wyzwanie dla decyden-

¹ Swoją monografię Hnatiuk zadedykowała pamięci Sołomiji Pawłyyczko, wybitnej badaczki ukraińskiego modernizmu, prekursorce *gender studies* i feminizmu w ukraińskiej humanistyce, tragicznie zmarłej w 1999 roku w Kijowie. Dedykacja ta jest niezwykle znacząca, gdyż Sołomija Pawłyyczko w latach 90. podjęła się rewizji ukraińskiego kanonu i zainspirowała grono badaczek do reinterpretacji utworów pisarzy ukraińskiego modernizmu. Najważniejsze artykuły jej autorstwa zostały zebrane m.in. w tomach: *Теорія літератури* (2002), *Фемінізм: статті, дослідження, бесіди та інтерв'ю* (2002).

² Z. Bauman, *Tożsamość – jaka była, jest, i po co?*, [w:] *Wokół problemów tożsamości*, red. A. Jawłowska, Warszawa 2001, s. 8.

³ M. Nowicka, *Czy teoria postkolonialna jest „kobieca”?* *Narodziny, rozwój i zmierzch postkolonializmu*, „Przegląd Socjologiczny” 2010, t. 3, nr 59, s. 110, https://www.academia.edu/11111859/Czy_teoria_postkolonialna_jest_kobieca_Narodziny_rozw%C3%B3j_i_zmierzch_postkolonializmu (25.02.2017).

tów politycznych, elit intelektualnych, ale także dla poszczególnych jednostek. W 1991⁴ roku państwo ukraińskie i jego społeczeństwo znalazło się w zupełnie nowej sytuacji geopolitycznej: po okresie kolonizacji przez imperium rosyjskie i totalitaryzacji w czasach istnienia ZSRR, formalnie odzyskało niepodległość. Jednakże doświadczenie kolonizacji dla ukraińskiego społeczeństwa wiąże się nie tylko z relacją politycznej zależności od innego narodu, ale także z następstwami, jakie przynosi ustanie tejże zależności. Sowiecka spuścizna implikuje nie tylko konsekwencje natury politycznej, ale przede wszystkim dotyczy człowieka jako jednostki. Dziesięciolecia poczynań władzy w kierunku ukształtowania obywatela sowieckiego, *homo sovieticus*, człowieka poddanego dehumanizacji, unifikacji, pozbawionego tożsamości i korzeni, mają swoje wyraźne następstwa. Po odzyskaniu niepodległości społeczeństwo ukraińskie boryka się m.in. z kwestią tożsamości (zarówno tożsamości jednostki jak i tej wspólnej, narodowej), rewizją ról genderowych, pamięcią historyczną, upadkiem dotychczas obowiązujących wartości czy kwestią suwerennego istnienia w globalnej wspólnoty.

Symbolem przemian nie stały się reformy gospodarcze (takowych ze względu na opieszałość i marazm ówczesnych elit politycznych nie dokonano w pełni), lecz postmodernistyczny karnawał wartości i witalizm w sferze kultury. Według Bogusława Bakuły, po 1991 roku Ukraińcy podjęli stopniowe wysiłki wyjścia z bezpośredniej zależności od Rosji, co, jak dotąd, powiodło się jedynie częściowo. Ważnym czynnikiem integracji i przestrzeżenia manifestowania suwerenności jest w ukraińskim państwie i społeczeństwie po 1991 roku sfera kultury – z całą pewnością można powiedzieć, że oryginalna, wysoka ukraińska kultura stanowi najsilniejszy czynnik dekolonizacji umysłów i zjawisk artystycznych⁵.

Nie ulega wątpliwości fakt, iż niezwykle czujną na wszelkie zmiany w społeczeństwie częścią kultury pozostaje literatura, i nie inaczej jest w przypadku literatury ukraińskiej. Zniesienie cenzury stało się katalizatorem dla nowych nurtów, a ukraińska literatura zachłysnęła się postmodernizmem. Postmodernistyczny karnawał wartości stał się alternatywą dla zmurszałego kanonu sowieckich paradygmatów. Warto zwrócić uwagę, iż był to najczęściej karnawał wartości patriarchalnych, reprezentowany przez mężczyzn⁶. Jednak to także kobiety wraz z upadkiem ZSRR (od)zyskały możliwość tworzenia oraz (z)rekonstruowania genealogii kobiecego pisarstwa na Ukrainie. Rola literatury i jej twórców w kształtowaniu nowoczesnej tożsamości narodowej jest bardzo istotna, należy mieć jednak świadomość, że nie jest to centralny czynnik kształtujący tę tożsamość⁷, a raczej może jedynie odzwierciedlać ten proces.

⁴ Warto zauważyć, że 1991 to data umowna, kiedy to nastąpił oficjalny, polityczny rozpad struktur ZSRR. W świadomości ukraińskiego społeczeństwa ważny jest także rok 1986 (katastrofa w Czarnobylu), zapowiadająca koniec istnienia imperium w dotychczasowym kształcie.

⁵ B. Bakuła, *Europa Środkowo-Wschodnia i jej (post)kolonialny świat*, [w:] *Dyskurs postkolonialny we współczesnej literaturze i kulturze Europy Środkowo-Wschodniej*. Polska, Ukraina, Węgry, Słowacja, red. B. Bakuła, Poznań 2015, s. 56.

⁶ Zob. m.in.: twórczość grupy *Bu-Ba-Bu*, Jurija Andruchowycza, Jurija Pokalczuka, Wiaczesława Medwid'a, Jurija Wynnyczuka.

⁷ М. Ревакович, *Гендер, географія, мова: у пошуках ідентичності в сучасній українській літературі*, Університетські діалоги, Львів-Київ 2012, s. 8–9.

Proponowana przez mnie perspektywa postkolonialna jest coraz częściej wykorzystywana przez badaczy Europy Środkowej i Wschodniej, o czym świadczą chociażby najnowsze publikacje z tego regionu, takie jak: zbiór esejów naukowych *Постколониалізм, генерації, культура*, (Kijów 2014) pod redakcją Tamary Hundorowej i Agnieszki Matusiak, tom *Postkolonializm – Tożsamość – Gender, Europa Środkowa, Wschodnia i Południowo-Wschodnia* („Miscellanea Posttotalitarna Wratislaviensia” 2104, 2) pod redakcją Agnieszki Matusiak, *Dyskurs postkolonialny we współczesnej literaturze i kulturze Europy Środkowo-Wschodniej. Polska, Ukraina, Węgry, Słowacja* pod redakcją naukową Bogusława Bakuły (Poznań 2015), *Postcolonial Europe? Essays on Post-Communist Literatures and Cultures* pod redakcją Dobroty Pucherovej oraz Róberta Gáfrika (Leiden-Boston 2015), *Posttotalitarny syndrom pokoleniowy w literaturach słowiańskich Europy Środkowej, Wschodniej i Południowo-Wschodniej końca XX-początku XXI wieku w świetle studiów postkolonialnych* (Wrocław-Poznań 2016) pod redakcją Agnieszki Matusiak, i inne, o czym dalej.

W centrum moich rozważań znajduje się współczesna proza kobieca, która, ze względu na ukraińską postkolonialno-posttotalitarną sytuację, jest niezwykle ważnym elementem ukraińskiej literatury w ogóle. Ukraińskie kobiety, nie dość, że należą do narodu skolonizowanego, to jeszcze same pozostają zależne od rodzimych mężczyzn, co czyni je podwójnie zależnymi. Jak to ujęła wybitna pisarka Oksana Zabuzko w powieści *Badania terenowe nad ukraińskim seksem* (1996):

No ale niechby kto w końcu wyjaśnił: po kiego diabła było przychodzić na świat jako kobieta (w dodatku na Ukrainie – pogrubienie moje A.R.) – z tą kurewską *zależnością*, wmontowaną w ciało jak bomba z opóźnionym zapłonem, z tą niesamodzielnością, z potrzebą przetapiania się na wilgotną, rozciapcianą glinę, wtłoczoną w głębę [...] ⁸.

W teorii postkolonialnej kobiety oraz inne grupy marginalizowane z przyczyn demograficzno-kulturowych są postrzegane jako przedmioty *podwójnej kolonizacji*: ze strony ekspansji tzw. Pierwszego Świata oraz kolonizowania *od wewnątrz*, czyli odmawiania podmiotowości i narzucania tożsamości barbarzyńcy jednym członkom danego społeczeństwa przez drugich⁹. Ta perspektywa badawcza pozwoli ukazać zależność podmiotu, jakim jest w tym przypadku przedstawicielka tzw. Drugiego Świata. Jak zauważa Magdalena Nowicka, w centrum zainteresowań wschodnioeuropejskiego postkolonializmu stosunkowo niewiele pojawia się motywów współczesnej kobiety z obszaru Europy Wschodniej jako specyficznego obiektu kolonizacji¹⁰. Wydawałoby się, że jest to kwestia niezwyklej wagi, gdyż to właśnie kobiety były wykorzystywane zarówno przez struktury władzy jak i dyskurs antykolonialny/nacjonalistyczny. Wprowadzenie ukraińskiej prozy kobiecej w zakres zainteresowań studiów postkolonialnych może skutkować zauważeniem kobiety Drugiego Świata jako pełnoprawnego podmiotu, a w konsekwencji pozwoli wyjaśnić wiele zjawisk i mechanizmów obecnych w ukraińskiej postkolonialno-posttotalitarnej rzeczywistości.

Krytycy zwracali uwagę, że nawet jeśli reforma pozycji kobiet wydaje się być głównym obszarem zainteresowania dyskursów nacjonalistycznych (i kolonialistycznych) i na-

⁸ O. Zabuzko, *Badania terenowe nad ukraińskim seksem*, tłum. K. Kotyńska, Warszawa 2008, s. 21.

⁹ M. Nowicka, *Czy teoria postkolonialna jest „kobieca”?*, op. cit., s. 121.

¹⁰ Ibidem, s. 126.

wet jeśli kobieca siła, energia i seksualność są obecne w tych dyskursach, to same kobiety, w jakimkolwiek rzeczywistym znaczeniu, znikają z dyskusji na ich temat¹¹. Zarówno socjalizm, który głosił równouprawnienie płci, jak i ukraiński nacjonalizm, który upadek ZSRR postrzegał w kategoriach powrotu kobiety na właściwe jej miejsce, odnosiły się do kobiety jako symbolu, a nie pełnoprawnego członka społeczeństwa. Kobiety jednak nie są wyłącznie sferą symboliczną, lecz rzeczywistymi celami kolonialnych i nacjonalnych dyskursów, które, pomimo dzielących je różnic, współpracowały, aby utrzymać kobiety na „właściwym im miejscu”¹².

Za zastosowaniem instrumentarium wypracowanego na gruncie teorii postkolonialnej w odniesieniu do ukraińskiej współczesnej prozy kobiecej przemawia wiele argumentów. Od warunków geopolitycznych po kulturę, a w tym i literaturę, Ukraina jest terytorium specyficznym. Pozostając przez całe stulecia w relacji zależności od imperium, którego jedno centrum znajdowało się w Moskwie, a drugie w Wiedniu, jak i też w Warszawie, współczesne państwo ukraińskie obciążone jest kolonialną i antykolonialną spuścizną oraz postkolonialną terażniejszością:

Ukraina jest klasycznym obszarem postkolonialnym wyłoniłym w roku 1991 z totalitarnej strefy sowieckiej, ale do tego dochodzą jeszcze komplikacje historyczne wynikające z historycznego podziału kraju między Rosję a I Rzeczpospolitą, Austro-Węgry, potem II Rzeczpospolitą, Rumunię, Węgry. Niewątpliwie stałym motywem okupacyjnym i kolonialnym jest dla niej obecność Rosji i to w odniesieniu do Rosji formułuje się współczesny ukraiński dyskurs postkolonialny (jak również antykolonialny, o charakterze niepodległościowym)¹³.

Jak powszechnie wiadomo, pierwotnie teoria postkolonialna odnosiła się do relacji europejskich imperiów i ich zamorskich kolonii, jednak od czasów publikacji *Orientalizmu* Saïda przebyła długą drogę:

Niemal cały, nie tak znowu mały, obszar studiów postkolonialnych dotyczy badań nad stosunkami kolonizator-skolonizowany, panujący między krajami Pierwszego i Trzeciego Świata. Zasadniczo jednak studia postkolonialne stanowią instrument umożliwiający badanie kolonialnej (bądź zbliżonej do kolonialnej) dominacji, w tym też dominacji Imperium Rosyjskiego i Związku Radzieckiego nad jego niemetropolitalnymi, nierosyjskimi terytoriami i ludami, mimo iż w odniesieniu do tych terenów ramy teoretyczne postkolonializmu wykorzystywano dotąd w niewielkim stopniu¹⁴.

Związek Radziecki był systemem, który opierał się na mechanizmie kolonizacji oraz dyskursywnych praktykach zniewolenia i dominacji, a świadomość ta daje początek nowemu etapowi rozwoju studiów postkolonialnych¹⁵. Włączenie Europy Środkowej i Wschod-

¹¹ A. Loomba, *Kolonializm/postkolonializm*, tłum. N. Bloch, Poznań 2011, s. 230.

¹² Ibidem, s. 231.

¹³ B. Bakula, *Studia postkolonialne w Europie Środkowej oraz Wschodniej. Kwerenda wybranych problemów (1991–2014)*, [w:] *Dyskurs postkolonialny...*, op. cit., s. 165.

¹⁴ M. Pawłyszyn, *Postkolonialność jako metoda i mentalność: ukraińskie literaturoznawstwo 1991–2011*, [w:] *Postkolonializm – tożsamość – gender. Europa Środkowa, Wschodnia i Południowo-Wschodnia*, red. A. Matusiak, „Miscellanea Posttotalitana Wratislaviensia” 2014, 2, s. 76–77.

¹⁵ Т. Гундорова, *Генераційний виклик і постколоніалізм на сході Європи. Вступні зауваження*, [w:] *Постколоніалізм, генерації, культура*, ред. Т. Гундорова, А. Матусьяк, Київ 2014, s. 7–8.

niej w obszar badań postkolonialnych zdaje się być dla niektórych badaczy tego obszaru rzeczą naturalną: aby refleksja nad nim mogła wyjść poza pole dotychczasowych rozważań, w poszukiwaniu odpowiedzi na pytania o przyczyny wielu zjawisk społeczno-kulturowych, niezbędne jest sięgnięcie po instrumentarium postkolonializmu¹⁶. Świadczy o tym chociażby ciągle rosnąca liczba publikacji naukowych i rozwijające się studia postkolonialne w tym regionie¹⁷. Coraz częściej wykorzystywane są one w badaniach nad Europą Środkową i Wschodnią, uwzględniają jej specyfikę, polityczne i geograficzne uwarunkowania oraz doświadczenie rosyjskiej/sowieckiej dominacji. Dla większości badaczy z krajów bezpośrednio postsowieckich problemem zasadniczym jest tożsamość posttotalitarna i postkolonialna, tworząca się po upadku Związku Sowieckiego, zawierająca składniki kolonialne i antykolonialne. Badania tam prowadzone dotyczą w znacznej części zjawiska, które funkcjonuje pod nazwą sowietyzacji, a obok nich pojawiają się inne, dotyczące na przykład tradycji, zniewalania się w sieci narzucanych stereotypów językowych i obrazowych, a następnie ideologii narodowych¹⁸.

Cristina Sandru i Dorota Kołodziejczyk wyróżniają zbiór procesów i zjawisk, który zachęca do zastosowania koncepcji teoretycznych i instrumentów krytycznych ze studiów postkolonialnych. Są to w szczególności: obecne w świecie postkomunistycznym struktury włączenia/wykluczenia (model centrum/periferia, liminalności i istnienia „pomiędzy”), formacje nacjonalizmu, struktury wyróżniania Innego i przedstawiania różnic, form i sposobów historycznej realizacji walki antykolonialnej/antyimperialnej, traumatyczne doświadczenia (włącznie z kwestią pamięci/amnezji zbiorowej i przepisywania historii), opór jako zespół praktyk kulturowych oraz koncepcje, takie jak: alternatywność, ambiwalencja, autokolonizacja, geografia kulturowa, dyslokacja, mniejszości i kultury podporządkowane, neokolonializm, orientalizacja i transnacionalizm¹⁹. Nie chodzi więc o bezrefleksyjne przeniesienie teorii na grunt środkowo i wschodnioeuropejski, a o wykorzystanie bogatego instrumentarium optyki postkolonialnej, przy wzięciu pod uwagę specyfiki badanego regionu. Intensywne dyskusje toczące się wokół postkolonializmu zwracają uwagę na zmiany we współczesnej sytuacji geopolitycznej, kiedy to obiektem analizy stają się zjawiska związane z *innymi imperiami*, migracją, globalizacją, rozwojem kultury masowej, genderową charakterystyką „inności” itp.²⁰

Znajdowanie się współczesnej Ukrainy w sytuacji tranzycji pozostaje kolejnym argumentem za zastosowaniem optyki postkolonialnej w badaniach nad ukraińską literaturą czy kulturą. Tamara Hundorowa, która postkolonialność uważa za jeden z syndromów tranzy-

¹⁶ D. Skórczewski, *Teoria – literatura – dyskurs. Pejzaż postkolonialny*, Lublin 2013, s. 5–6.

¹⁷ Por.: A. Etkind, *Internal Colonization: Russia's Imperial Experience*, Cambridge 2011; Там, внутру. Практики внутренней колонизации в культурной истории России, red. A. Etkind, D. Uffelman, I. Kukulin, Moskwa 2012; V. Morozov, *Russia's Postcolonial Identity: A Subaltern Empire in a Eurocentric World*, Palgrave 2015.

¹⁸ B. Bakula, *Studia postkolonialne*..., op. cit., s. 161.

¹⁹ D. Kołodziejczyk, C. Sandru, *Introduction: On colonialism, communism and east-central Europe – some reflections*, „Journal of Postcolonial Writing” 2012, t. 48, nr 2, s. 113, [za:] M. Riabczuk, *Ukraina. Syndrom Postkolonialny*, Wrocław-Wojnowice 2015, s. 23.

²⁰ T. Hundorowa, *Postorientalizm, romans imigrancki i nowe możliwości studiów postkolonialnych w Europie Wschodniej: „Zarys dziejów traktora po ukraińsku” Mariny Lewyckiej*, tłum. M. Mularczyk, [w:] *Postkolonializm – tożsamość – gender*, op. cit., s. 89.

cyjności, w monografii *Kultura w dobie tranzycji. Symptomy postkolonialnej traumy* omawia wybrane przykłady z ukraińskiej literatury i kultury, które to znajdują się według niej w momencie przejściowym, po totalitaryzmie, kolonializmie i socrealizmie (który również był formą kolonizacji)²¹. Samo słowo tranzycja (ang. *transition*) jest zapożyczone z nauk politologicznych, określa okres przejściowy pomiędzy jednym ustrojem politycznym a drugim. W języku polskim najczęściej używane jest wyrażenie transformacja ustrojowa, jednak nie w pełni oddaje ono sytuację ukraińską, gdyż czas po upadku Związku Sowieckiego nie przyniósł ukonstytuowania się nowego systemu politycznego w praktyce, nie dokonano więc w pełni transformacji ustrojowej. Dalsza zależność polityczna, gospodarcza i finansowa od Rosji oraz zaniedbania ze strony elit politycznych doprowadziły do ogromnego niezadowolenia społecznego na Ukrainie oraz wybuchu protestów społecznych – pomarańczowej rewolucji (2004), Euromajdanu (2013), a w konsekwencji do aneksji Krymu przez Federację Rosyjską (2013) i wojny we wschodnich obwodach (2014-?).

Ogłoszone w 1991 roku rozwiązanie Związku Sowieckiego dało Ukrainie formalną niezależność, nie zakończyło jednak władzy nomenklatury ani sił bezpieczeństwa, ani nie spowodowało radykalnych reform gospodarczych²². Jedną z prób ukazania ukraińskiej rzeczywistości po upadku ZSRR jest przeanalizowanie poszczególnych jej komponentów za pomocą perspektywy postkolonialnej. Zbiór esejów Mykoły Riabczuka *Ukraina. Syndrom postkolonialny* (Kijów 2011) stanowi według autora przyczynek do dalszych badań w duchu postkolonialnym. Tom zawiera szkice dotyczące stosunków ukraińsko-rosyjskich (ale także ukraińsko-ukraińskich), artykuły poświęcone są nie tylko problemom politycznym, związanym z kolonializmem i jego dziedzictwem, ale przede wszystkim problemom kulturowym i psychologicznym²³. Riabczuk dostrzega nie tylko polityczne konsekwencje rosyjskiego kolonializmu i neokolonializmu, ale i jego następstwa społeczne i kulturowe. Rosja (Imperium Rosyjskie), a później ZSRR rzeczywiście sprawowały potężną kontrolę kolonialną nad ogromnym terytorium, od pięćdziesięciu do dwustu lat, i choć przeważająca część tej kontroli dziś należy już do przeszłości, to jej skutki wciąż pozostają zauważalne w literaturach i kulturach postkolonialnych/postradzieckich narodów, włącznie z samą Rosją²⁴. Ćwierćwiecze istnienia niepodległego państwa ukraińskiego nie poskutkowało uwolnieniem się od neoimperialnych roszczeń ze strony państwa rosyjskiego ani przepracowaniem postkolonialnej i posttotalitarnej traumy, czego przykładem są kolejne ukraińskie rewolucje oraz prowadzona na terytorium Ukrainy wojna hybrydowa.

Według Dariusza Skórczewskiego, optyka postkolonialna pozwala objaśnić procesy dotąd niedointerpretowane bądź wymykające się oglądowi, wiedza zaś uzyskana za jej pomocą na temat ich natury, źródeł i konsekwencji odsłania perspektywę uporania się z kulturowymi i mentalnymi skutkami zniewolenia, jak również pozostałościami myślenia

²¹ Т. Гундорова, *Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми*, Київ 2013, s. 8.

²² B. Baukła, *Studia postkolonialne*..., op. cit., s. 169.

²³ M. Riabczuk, *Ukraina*, op. cit., s. 6.

²⁴ D.C. Moore, *Is the Post- in Postcolonial the Post- in Post Soviet? Toward a Global Postcolonial Critique*, „PMLA” 2001, t. 116, nr 1, [za:] M. Riabczuk, *Ukraina*, op. cit., s. 26.

imperialnego²⁵. Przyjęcie optyki postkolonialnej w analizie wybranych utworów współczesnej kobiecej literatury ukraińskiej pozwoli wyłonić mechanizmy stosowane przez autorki konstruujące literackie reprezentacje tożsamości kobiet. Jak słusznie zauważa Bogusław Bakula:

Komunizm marginalizował kultury narodowe [...], prowadził do wyalienowania człowieka i obywatela, upośledzał rozwój zbiorowości, jednocześnie czyniąc obowiązującym modelem bezdyskusyjną dominację większości; w tym wypadku była to większość narodowa, **paternalistyczna, wodzowska, męska** [pogrubienie moje – A.R.], szerząca kult armii i ekspansji²⁶.

Zarówno w sytuacji kolonialnej/antykolonialnej jak i postkolonialnej kobiety narażone są na możliwość wykorzystania ich i zniewolenia nie tylko przez kolonizatora, ale także przez rodzimych mężczyzn, od których pozostają zależne. Kobieta utożsamia się z tym, co narodowe, tradycyjne i święte dla danej społeczności (nacjonalizm antykolonialny uwieczniał się poprzez kobiety-strażniczki domowego ogniska²⁷). Według Gayatri Spivak, skłonność płci podporządkowanej, by w kwestii narodowej podążać za tą, która ją dominiuje (pozostając w siłach ucisku związanych z płcią), jest sprawą powszechnie znaną²⁸. Nie inaczej jest na Ukrainie, gdzie wyraźnie wymaga się od kobiet dostosowania do ściśle określonego paradygmatu zachowań i wejścia w rolę Berehyni, tj. wypełniania obowiązków żony, matki, gospodyni, opiekunki, strażniczki tradycji, *etc.* Nie tylko rzeczywiste, ale także literackie próby wyjścia poza te ramy rozumiane są, zwłaszcza przez neonarodników, jako bunt i zbezczeszczenie obrazu *prawdziwej ukraińskiej kobiety*. Ruchy antykolonialne i nacjonalistyczne używają wizerunku Narodu-jako-Matki, aby stworzyć własne rodowody, a także by ograniczyć i kontrolować aktywność kobiet w obrębie wyobrażonej wspólnoty²⁹.

Złożoność sytuacji feminizmu w państwach postsowieckich (tu: Rosja, Ukraina, Białoruś) na początku lat 90. Ewa Kraskowska uzasadnia nie tylko sytuacją polityczną, ale także osobliwymi procesami, jakim podlegał rodzimy patriachal: z jednej strony mamy bowiem do czynienia z ewidentną degradacją i degeneracją męskości w wymiarze prywatnym (alkoholizm, bezrobocie, rosnąca rola kobiety jako jedynej żywicielki rodziny lub coraz częstsze samotne macierzyństwo z wyboru³⁰), z drugiej zaś – z nasilającym się kultem wartości męskich w życiu publicznym (rządy „silnej ręki”), a z innych obszarów życia – dewaluacja kobiecości przejawiająca się daleko posuniętą komercjalizacją kobiecego ciała i seksistowską retoryką mass mediów³¹. Czynniki te mają ogromny wpływ na dyskurs płci czy też akademickie próby wdrażania *gender studies* na Ukrainie. Od strony ekono-

²⁵ D. Skórczewski, *Teoria – literatura – dyskurs*, op. cit., s. 6.

²⁶ B. Bakula, *Europa Środkowo-Wschodnia...*, op. cit., s. 24.

²⁷ L. Ghandi, *Teoria postkolonialna. Wprowadzenie krytyczne*, tłum. Jacek Serwański, Poznań 2008, s. 91.

²⁸ G. Spivak, *Czy podporządkowani inni mogą przemówić?*, tłum. E. Majewska, „Krytyka Polityczna” 2011, nr 24/24, s. 213, http://www.academia.edu/21914664/Czy_podporz%C4%85dkowani_inni_mog%C4%85_przem%C3%B3wi%C4%87 (19.01.2017).

²⁹ A. Loomba, *Kolonializm/postkolonializm*, op. cit., s. 225.

³⁰ M.in. o tych procesach opowiada powieść Jewhenii Kononenko *Bez mężczyzny. Zbierka krótkich opowiadań*, Львів 2005).

³¹ E. Kraskowska, *Dyskurs feministyczny w słowiańskiej literaturze, krytyce i teorii po 1989 roku*, [w:] *Literatury Słowiańskie po 1989 roku*, t. 2, *Feminizm*, red. E. Kraskowska, Warszawa 2005, s. 19.

micznej czy kulturowej ciężar transformacji spoczywał na barkach ukraińskich kobiet, stają się one odpowiedzialne nie tylko za byt, ale i za formowanie niepodległego ukraińskiego społeczeństwa. Świadectwem tych zjawisk jest między innymi proza kobieca, zwłaszcza opisująca zmagania kobiet z codziennością, ale także ta dotycząca emigracji zarobkowej.

Ukraińskie autorki tworzące po odzyskaniu niepodległości walczą o możliwość przemówienia *własnym głosem* oraz o prawo do reprezentacji, między innymi w literaturze. Odważnie wkraczają na scenę literacką lat 90., opisując bolączki ukraińskiego społeczeństwa, pokolonialną rzeczywistość, dylematy związane z codziennymi wyborami współczesnych im kobiet³². Oksana Zabużko zaproponowała w powieści *Badania terenowe nad ukraińskim seksem* rozpoznanie i analizę symptomów kolonialnej choroby narodu ukraińskiego, przekazywanej z pokolenia na pokolenie. Jej bohaterka funkcjonuje w określonych realiach kulturowych, jest spadkobierczynią ukraińskiej historii (nie zawsze przez poprzednie pokolenia zwerbalizowanej): jej rodzice to ofiary sowieckiego reżimu; ojciec był więziony za czasów Stalina i już do końca życia prześladowało go widmo recydywy, natomiast matka przeżyła Wielki Głód³³. Tylko odpowiednie przepracowanie kolonialnej i totalitarnej traumy doprowadzi naród ukraiński do całkowitego wyzwolenia, o czym wyraźnie mówi Zabużko słowami swojej bohaterki.

W przypadku analizy współczesnej ukraińskiej prozy kobiecej perspektywa postkolonialna w połączeniu z *gender studies* i krytyką feministyczną tworzy rozległe zaplecze teoretyczne pozwalające na wyodrębnienie następstw kolonialnych/totalitarnych praktyk i strategii oporu wobec nich. Kobieta jest podmiotem w tych narracjach, przemawia we własnym imieniu. Nawiązując do sytuacji w Indiach, Spivak przypomina, że niełatwo jest zadać pytanie o podporządkowaną inną jako podmiot³⁴. Na Ukrainie, wbrew niezadowoleniu wielu środowisk (w tym neonarodników), *podporządkowana inna* odzyskuje możliwość autoekspresji.

Perspektywa postkolonialna pozostaje użyteczna nie tylko w odczytaniu prozy Oksany Zabużko, ale także utworów autorek z kolejnego pokolenia, tzw. córek Zabużko – Sofiji Andruchowycz i Tani Malarczuk. To „formacja, która bezpośrednio wyskoczyła z *Badania terenowych*... [...], przejmując z powieści wszystkie zewnętrzne znamiona stylu: narrację monologową w pierwszej osobie, autobiografizm, afabularność itp.”³⁵ Wspólnym dla tych dwóch pokoleń autorek jest między innymi doświadczenie związane z upadkiem imperium sowieckiego, odradzaniem się ukraińskiej państwowości, kształtowaniem się nowego kanonu wzorców i poszukiwaniem własnej tożsamości. Lata 90. w ukraińskiej prozie kobiecej przynoszą kreację nowej bohaterki: bystrej intelektualistki, świadomej swojej cielesności i seksualności³⁶. Podobny typ bohaterki pojawia się w powieściach kobiecych po 2000

³² Por. m.in.: Oksana Zabużko, Jewhenia Kononenko, Halyna Pakhutiak, Lubow Ponomarenko.

³³ T. Гундорова, *Постколоніальний роман...*, op. cit., s. 37.

³⁴ G. Spivak, *Czy podporządkowani mogą przemówić*, op. cit., s. 220.

³⁵ O. Zabużko, *Za nas wszystkie*, [w:] *Literatury Słowiańskie...*, op. cit., s. 122.

³⁶ Zob. С. Філоненко, *Концепція особистості жінки в українській жіночій прозі 90-тих років ХХ століття*, Київ 2006.

roku, a nurtujące tematy często pozostają niezmiennie: (re)konstrukcja tożsamości, poszukiwanie swojego miejsca w społeczeństwie, pamięć (w tym także pamięć ciała), język wypowiedzi, kwestia sowieckiego dziedzictwa, próby przepracowania sowieckiej traumy, strategię oporu.

Warto zwrócić uwagę na dwie antologie, które obejmują przykłady kobiecego pisarstwa na Ukrainie przełomu XX i XXI wieku, tj. zbiór *Незнайома. Антологія української „жіночої” прози та есеїстики другої пол. XX – поч. XXI ст.* (Lwów 2005) oraz antologię „*З непокритою головою*”. *Українська жіноча проза* (Kijów 2013). Pierwsza z nich stanowi przegląd współczesnej twórczości literackiej ukraińskich autorek, ukazujący bogactwo kobiecego pisarstwa doby niepodległości, natomiast antologia „*З непокритою головою*”... to udana próba ukazania ciągłości kobiecego pisarstwa od przełomu XIX i XX po XXI wiek.

Nie bez przeszkód, aczkolwiek prężnie rozwijające się w latach 90. *gender studies* i początki ukraińskiej krytyki feministycznej dawały nadzieję na wypracowanie odpowiednich metod badawczych, pozwalających na opracowanie powstającej literatury kobiecej. Większość opracowań dotyczy jednak okresu modernizmu i jedynie w niewielkim stopniu odnosi się do współczesności³⁷. Często też literatura kobieca jest częścią badań dotyczących literatury bądź kultury ukraińskiej w ogóle (m.in. w pracach Niły Zborowskiej *Феміністичні роздуми: На карнавалі мертвих поцілунків; Код української літератури. Проект психоісторії новітньої української літератури* czy Jarosława Poliszczuka *Реактивність літератури*). O pojawieniu się nowej bohaterki w literaturze ukraińskiej napisała obszerniej Sofija Filonenko w pracy *Концепція особистості жінки в українській жіночій прозі 90-тих років XX століття*, jednak ogranicza się ona tylko do fenomenu lat 90. Co znamienne, brakuje syntetycznego opracowania ukraińskiej prozy kobiecej ostatnich dwudziestu pięciu lat, kiedy to zauważalny jest rozkwit twórczości kolejnych pokoleń autorek, istnieją jednak badania cząstkowe, próbujące ulokować pisarstwo kobiece w perspektywie postkolonialnej³⁸.

Mnogość podejmowanych przez autorki tematów daje szerokie pole do badań współczesnej prozy kobiecej. Połączenie perspektywy badań postkolonialnych i *gender studies* w momencie przecięcia się wspólnego dla nich pola, daje szansę stworzenia skutecznej ofensywy przeciwko agresywnemu mitowi męskości, zarówno imperialnemu, jak i nacjonalistycznemu³⁹ oraz neonarodnickiemu.

Zarówno badania postkolonialne jak i krytyka feministyczna w centrum swoich zainteresowań stawiają między innymi język literackiej wypowiedzi. Z perspektywy postkolonialnej rozpatruje się wybór między językiem rodzimym a językiem kolonizatora, który rozumiany jest jako określenie się „po jednej ze stron”, jest wyborem o politycznych kon-

³⁷ Zob. m.in.: T. Гундорова, *Проявлення Слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація*; В. Агеєва, *Жіночий простір: Феміністичний дискурс українського модернізму*, Київ 2008.

³⁸ Zob. m.in.: О. Юрчук, *У тіні імперії: українська література у світлі постколоніальної теорії: монографія*, Київ 2013; П. Іванишин, *Українське літературознавство постколоніального періоду: монографія*, Київ 2014.

³⁹ L. Gandhi, *Teoria postkolonialna*, op. cit., s. 91.

sekwencjach⁴⁰. Sam język ukraiński w czasie pozostawania Ukrainy w zależności od innych państw/kultur nie pełnił wszystkich swoich funkcji społecznych i kulturowych, a język narodowy jest kręgosłupem kultury narodowej i nawet sztuka niewerbalna, nie związana ze słowem, przez szereg elementów pośrednich jest jednak związana z językiem, z wyobrażeniami kształtowanymi przez język, a nawet z samym brzmieniem języka⁴¹.

Z politycznego punktu widzenia istnieją ciekawe paralele między feministycznym zagadnieniem języka kobiet a powracającym ciągle problemem języka w dziejach dekolonizacji⁴². Nie chodzi tu o konkretne teorie dotyczące języka kobiet w ujęciu teoretyczek takich jak Helene Cixous, Nancy Miller, Gayatri Spivak czy Grażyna Borkowska, ale ogólnie o kryterium płci biologicznej. Według Elaine Showalter właściwym zadaniem dla krytyki feministycznej jest skoncentrowanie się na dostępie kobiet do języka, na dysponowaniu określonym zasobem leksykalnym, z którego słowa mogą być wybierane, oraz na ideologicznych i kulturowych determinantach wyrazu⁴³. Znamienne w tym kontekście będą dyskusje ukraińskich krytyków literackich po ukazaniu się powieści *Badania terenowe nad ukraińskim seksem* Zabuzko, gdzie zarzucano jej profanację języka ukraińskiego, stworzonego rzekomo do wyższych celów, niż opisywanie intymnego doświadczenia kobiety.

Z podobną reakcją spotykają się i inne pisarki ukraińskie, czego przykładem jest reakcja krytyków na powieść Sofiji Andruchowycz *Siomga* (2007), która historię dorastania na przełomie lat 80. i 90., w okresie agonii ZSRR i czasach kształtowania się niepodległego państwa ukraińskiego, wplata w narrację o cielesności dziewczynki/młodej kobiety. Prawie dwie dekady po odzyskaniu niepodległości i dekadę po debiucie Zabuzko, opisywanie tych wydarzeń z punktu widzenia kobiety, jej psychiki i cielesności, nadal wydawało się wręcz niedopuszczalne. Problem nie polega na tym, że język nie jest w stanie wyrażać świadomości kobiet, lecz na tym, że kobiety pozbawione zostały dostępu do wszystkich środków języka, że skłaniano je do milczenia, wypowiedzi eufemistycznych i peryfrastycznych⁴⁴. Krytycy nie dopuszczają do siebie myśli, że to właśnie wypowiedzenie i opisanie posttotalitarnej traumy za pomocą języka ekspresji twórczej kobiet mogłoby nieść ze sobą możliwość mentalnej desowietyzacji ukraińskiego społeczeństwa. Opisywanie doświadczeń fizjologicznych i seksualnych, używanie nienormatywnej leksyki – wszystko to było dozwolone w prozie mężczyzn, stanowiło jednak tabu w twórczości kobiecej i nie było akceptowane przez krytyków.

⁴⁰ Obecnie sytuacja językowa na Ukrainie jest jeszcze bardziej skomplikowana niż na początku lat 90., zob. m.in. T.A. Olszański, *Problem językowy na Ukrainie. Próba nowego spojrzenia*, Warszawa 2012.

⁴¹ I. Дзюба, *Чи усвідомлюємо ми українську культуру як цілісність?*, „Культура і Життя” 1988, nr 4, [za:] M. Riabczuk, *Ukraińska kultura po komunizmie: między postkolonialnym wyzwoleniem a neokolonialnym zniewoleniem*, [w:] *Raport o stanie kultury i NGO w Ukrainie*, Fundacja Kultura Enter, Lublin 2012, <http://kulturaenter.pl/wp-content/uploads/2013/03/Raport-o-stanie-kultury-i-NGO-w-Ukrainie-1.pdf> (01.03.2017), s. 12.

⁴² E. Showalter, *Krytyka feministyczna na bezdrożach*, „Teksty Drugie: teoria literatury, krytyka, interpretacja” 1993, nr 4/5/6 (22/23/24), s. 130–131, [http://bazhum.muzhp.pl/media/files/Teksty_Drugie_teoria_literatury_krytyka_interpretacja/Teksty_Drugie_teoria_literatury_krytyka_interpretacja-r1993-t-n4_5_6_\(22_23_24\)/Teksty_Drugie_teoria_literatury_krytyka_interpretacja-r1993-t-n4_5_6_\(22_23_24\)-s115-146/Teksty_Drugie_teoria_literatury_krytyka_interpretacja-r1993-t-n4_5_6_\(22_23_24\)-s115-146.pdf](http://bazhum.muzhp.pl/media/files/Teksty_Drugie_teoria_literatury_krytyka_interpretacja/Teksty_Drugie_teoria_literatury_krytyka_interpretacja-r1993-t-n4_5_6_(22_23_24)/Teksty_Drugie_teoria_literatury_krytyka_interpretacja-r1993-t-n4_5_6_(22_23_24)-s115-146/Teksty_Drugie_teoria_literatury_krytyka_interpretacja-r1993-t-n4_5_6_(22_23_24)-s115-146.pdf) (01.02.2017).

⁴³ Ibidem, s. 132.

⁴⁴ Ibidem.

Aby ukazać pełne spektrum przemian tożsamości kobiet i jej literackie reprezentacje, składające się na postkolonialną biografię ukraińskich kobiet, zasadnym będzie skorzystanie z instrumentarium wypracowanego na gruncie optyki postkolonialnej (zwłaszcza w jej środkowo i wschodnioeuropejskim wariantcie), *gender studies* i krytyki feministycznej. *Pożegnanie z imperium*, do którego nawiązałam w tytule niniejszej pracy, to nie jednorazowy akt, a niezwykle złożony proces, trwający wiele lat. Dekolonizacja i desowietyzacja ukraińskiego społeczeństwa możliwa jest tylko dzięki przezwyciężeniu skutków mentalnego kolonializmu. Egzystencja w przestrzeni od rewolucji do rewolucji, a w efekcie od rewolucji do wojny, staje się wspólnym doświadczeniem dla co najmniej trzech pokoleń ukraińskich pisarek. Jednak każda z tych generacji ma inne doświadczenia związane z poprzednim systemem politycznym, bądź nie posiada ich wcale, ale ich obecne życie związane jest z nim poprzez doświadczenia poprzednich pokoleń. W refleksji nad mentalnością eks-kolonizowanych postawy kobiece nie zyskiwały autonomicznych konturów, zaś nadrzędnym celem emancypacyjnym miała być niepodległość polityczno-kulturowa od metropolii – nie od rodzimego, tradycyjnego patriarchy⁴⁵. Wyodrębnienie struktur antykolonialnego/narodowego patriarchy wydaje się jednym z priorytetów współczesnego ukraińskiego feminizmu, gdyż pozwoli to wykazać obecne w ukraińskiej literaturze strategie oporu kobiet.

Literackie narracje ukraińskich autorek są zakotwiczone w otaczającej je rzeczywistości, a na ich podstawie można odtworzyć topografię poszukiwania tożsamości przez ukraińskie kobiety, zmaganie się z wyzwaniami, jakie przyniosła doba niepodległości oraz konsekwencje dotychczasowej egzystencji społeczeństwa w ramach relacji centrum/periferie. Poprzez analizę literackich reprezentacji postaci kobiecych, które współtworzą rozwijającą się od lat 90. ukraińską literaturę niepodległego państwa, można odtworzyć ich rolę w tworzeniu współczesnej ukraińskiej państwowości, kształtowaniu niepodległego społeczeństwa, czy, w skali mikro, odtworzyć ich drogę do (re)konstrukcji własnej tożsamości.

Bibliografia

- Bakuła B., *Europa Środkowo-Wschodnia i jej (post)kolonialny świat*, [w:] *Dyskurs postkolonialny we współczesnej literaturze i kulturze Europy Środkowo-Wschodniej. Polska, Ukraina, Węgry, Słowacja*, red. B. Bakuła, Poznań 2015.
- Bakuła B., *Studia postkolonialne w Europie Środkowej oraz Wschodniej. Kwerenda wybranych problemów (1991–2014)*, [w:] *Dyskurs postkolonialny we współczesnej literaturze i kulturze Europy Środkowo-Wschodniej. Polska, Ukraina, Węgry, Słowacja*, red. B. Bakuła, Poznań 2015.
- Bauman Z., *Tożsamość – jaka była, jest, i po co?*, [w:] *Wokół problemów tożsamości*, red. A. Jawłowska, Warszawa 2001.
- Etkind A., *Internal Colonization: Russia's Imperial Experience*, Cambridge 2011.
- Ghandi L., *Teoria postkolonialna. Wprowadzenie krytyczne*, tłum. J. Serwański, Poznań 2008.
- Hundorowa T., *Postorientalizm, romans imigrancki i nowe możliwości studiów postkolonialnych w Europie Wschodniej: „Zarys dziejów traktora po ukraińsku” Mariny Lewyckiej*, tłum. M. Mularczyk, [w:] *Postkolonializm – tożsamość – gender. Europa Środkowa, Wschodnia i Południowo-Wschodnia*, red. A. Matusiak, „Miscellanea Posttotalitarna Wratislaviensia” 2014, 2.

⁴⁵ M. Nowicka, *Czy teoria postkolonialna...*, op. cit., s. 117.

- Kołodziejczyk D., Sandru C., *Introduction: On colonialism, communism and east-central Europe – some reflections*, „Journal of Postcolonial Writing” 2012, t. 48, nr 2, [za:] M. Riabczuk, *Ukraina. Syndrom Postkolonialny*, Wrocław-Wojnowice 2015.
- Kraskowska E., *Dyskurs feministyczny w słowiańskiej literaturze, krytyce i teorii po 1989 roku*, [w:] *Literatury Słowiańskie po 1989 roku*, t. 2, *Feminizm*, red. E. Kraskowska, Warszawa 2005.
- Loomba A., *Kolonializm/postkolonializm*, tłum. N. Bloch, Poznań 2011.
- Moore D.C., *Is the Post- in Postcolonial the Post- in Post Soviet? Toward a Global Postcolonial Critique*, „PMLA” 2001, t. 116, nr 1, [za:] M. Riabczuk, *Ukraina. Syndrom Postkolonialny*, Wrocław-Wojnowice 2015.
- Morozov V., *Russia's Postcolonial Identity: A Subaltern Empire in a Eurocentric World*, Palgrave 2015.
- Nowicka M., *Czy teoria postkolonialna jest „kobieca”?* *Narodziny, rozwój i zmierzch postkolonializmu*, „Przegląd Socjologiczny” 2010, t. 3, nr 59, https://www.academia.edu/11111859/Czy_teoria_postkolonialna_jest_kobieca_Narodziny_rozw%C3%B3j_i_zmierzch_postkolonializmu (25.02.2017).
- Olszański T.A., *Problem językowy na Ukrainie. Próba nowego spojrzenia*, Warszawa 2012.
- Postcolonial Europe? Essays on Post-Communist Literatures and Cultures*, red. D. Pucherova, R. Gáfrík, Leiden-Boston 2015.
- Pawłyszyn M., *Postkolonialność jako metoda i mentalność: ukraińskie literaturoznawstwo 1991–2011*, [w:] *Postkolonializm – tożsamość – gender. Europa Środkowa, Wschodnia i Południowo-Wschodnia*, red. A. Matusiak, „Miscellanea Posttotalitarna Wratislaviensia” 2014, 2.
- Posttotalitarny syndrom pokoleniowy w literaturach słowiańskich Europy Środkowej, Wschodniej i Południowo-Wschodniej końca XX-początku XXI wieku w świetle studiów postkolonialnych*, red. A. Matusiak, Wrocław-Poznań 2016.
- Riabczuk M., *Ukraina. Syndrom Postkolonialny*, Wrocław-Wojnowice 2015.
- Showalter E., *Krytyka feministyczna na bezdrożach*, „Teksty Drugie: teoria literatury, krytyka, interpretacja” 1993, nr 4/5/6 (22/23/24), s. 130–131, [http://bazhum.muzhp.pl/media/files/Teksty_Drugie_teoria_literatury_krytyka_interpretacja/Teksty_Drugie_teoria_literatury_krytyka_interpretacja-r1993-t-n4_5_6_\(22_23_24\)/Teksty_Drugie_teoria_literatury_krytyka_interpretacja-r1993-t-n4_5_6_\(22_23_24\)-s115-146/Teksty_Drugie_teoria_literatury_krytyka_interpretacja-r1993-t-n4_5_6_\(22_23_24\)-s115-146.pdf](http://bazhum.muzhp.pl/media/files/Teksty_Drugie_teoria_literatury_krytyka_interpretacja/Teksty_Drugie_teoria_literatury_krytyka_interpretacja-r1993-t-n4_5_6_(22_23_24)/Teksty_Drugie_teoria_literatury_krytyka_interpretacja-r1993-t-n4_5_6_(22_23_24)-s115-146/Teksty_Drugie_teoria_literatury_krytyka_interpretacja-r1993-t-n4_5_6_(22_23_24)-s115-146.pdf) (01.02.2017).
- Skórczewski D., *Teoria – literatura – dyskurs. Pejzaż postkolonialny*, Lublin 2013.
- Spivak G., *Czy podporządkowani inni mogą przemówić?*, tłum. E. Majewska, „Krytyka Polityczna” 2011, nr 24/24, http://www.academia.edu/21914664/Czy_podporz%C4%85dkowani_inni_mog%C4%85_prem%C3%B3wi%C4%87 (19.01.2017).
- Zabużko O., *Badania terenowe nad ukraińskim seksem*, tłum. K. Kotyńska, Warszawa 2008.
- Zabużko O., *Za nas wszystkie*, [w:] *Literatury Słowiańskie po 1989 roku*, t. 2, *Feminizm*, red. E. Kraskowska, Warszawa 2005.
- Агєєва В., *Жіночий простір: Феміністичний дискурс українського модернізму*, Київ 2008.
- Гундорова Т., *Генераційний виклик і постколоніалізм на сході Європи. Вступні зауваження*, [w:] *Постколоніалізм, генерації, культура*, red. Т. Гундорова, А. Матусяк, Київ 2014.
- Гундорова Т., *Проявлення Слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація*, Київ 2009.
- Гундорова Т., *Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми*, Київ 2013.
- Дзюба І., *Чи усвідомлюємо ми українську культуру як цілісність?*, „Культура і Життя” 1988, nr 4, [za:] M. Riabczuk, *Українська культура по комунізмі: між постколоніальним визволенням а неокolonіальним знiewoleniem*, [w:] *Raport o stanie kultury i NGO w Ukrainie*, Fundacja

- Kultura Enter*, Lublin 2012, <http://kulturaenter.pl/wp-content/uploads/2013/03/Raport-o-stanie-kultury-i-NGO-w-Ukrainie-1.pdf>, (01.03.2017).
- Філоненко С., *Концепція особистості жінки в українській жіночій прозі 90-тих років XX століття*, Київ 2006.
- Іванишин П., *Українське літературознавство постколоніального періоду: монографія*, Київ 2014.
- Незнайома. *Антологія української „жіночої” прози та есеїстики другої пол. XX – поч. XXI ст.*, ред. В. Габор, Львів 2005.
- Там, *внутри. Практики внутренней колонизации в культурной истории России*, red. A. Etkind, D. Uffelman, I. Kukulin, Moskwa 2012.
- Зборовська Н., *Код української літератури. Проект психоісторії новітньої української літератури*, Київ 2006.
- Ревакович М., *Гендер, географія, мова: у пошуках ідентичності в сучасній українській літературі*, Університетські діалоги, Львів-Київ 2012.
- Юрчук О., *У тіні імперії: українська література у світлі постколоніальної теорії: монографія*, Київ 2013.

ANIELA RADECKA

Farewell to Empire?
The usefulness of postcolonial theory
in research into contemporary Ukrainian women's prose.

Summary

Farewell to Empire is not a one-off act but an extremely complex process that has lasted many years. The decolonisation and de-Sovietisation of Ukrainian society is possible only by overcoming the mental effects of colonialism. Existence from revolution to revolution, and in consequence from revolution to war, was an experience shared by at least three generations of Ukrainian writers. However, each generation has either had different experiences with the previous political system, or none at all. Yet their lives are now connected with it through the experiences of previous generations. In the case of the contemporary analysis of Ukrainian women's prose, the postcolonial perspective, combined with gender studies and a feminist critique, provides an extensive theoretical background for distinguishing the consequences of colonial/totalitarian practices and resistance strategies. In these narratives, women are the subjects and they speak in their own names. By analysing the literary representations of female figures who have contributed to the literary development of the independent state since the 1990s, the women can recreate their roles in creating modern Ukrainian statehood, shaping an independent society, or, on a micro scale, recreating their path to (re)constructing their own identity.

Keywords: postcolonialism, identity, contemporary Ukrainian women's prose, gender

